

ВІДГУК
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА
кандидатки юридичних наук, доцентки
Жорнокуй Валентини Григорівни
на дисертацію Самоха Миколи Юрійовича на тему:
«Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики», подану до захисту
на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за
спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження. Правочини є однією з базових категорій цивільного права, без якої неможливо уявити динаміку особистих немайнових та майнових відносин, а також одним з інструментів, що зумовлюють виникнення, зміну та припинення цивільних прав та обов'язків. Тому особливе значення набуває принцип правової визначеності, за яким особа, вчиняючи правочин, повинна мати обґрунтовані підстави розраховувати на настання саме тих правових наслідків, на досягнення яких була спрямована її воля. Забезпечення реальності та передбачуваності таких наслідків є необхідною умовою належного захисту прав і законних інтересів учасників цивільних відносин та гарантією стабільності цивільного обороту в цілому.

Положення цивільного законодавства України ґрунтуються на презумпції правомірності правочину, за якою останній породжує передбачені ним правові наслідки, за винятком випадків визнання його недійсним. Проте у процесі цивільного обороту виникають ситуації, коли учасники правочинів порушують фундаментальні засади цивільного права, принципи добросовісності, розумності та справедливості, а також права й законні інтереси інших учасників приватноправових відносин. З метою забезпечення належного рівня правового захисту учасників цивільних відносин законодавець передбачив інститут недійсності правочинів як один із ключових механізмів реагування на порушення вимог закону при їх вчиненні. Водночас прямо передбачені у законі випадки недійсності правочинів не завжди можуть захистити право особи,

порушене укладенням правочину всупереч принципу добросовісності та здійснення права відповідно до його мети. З метою заповнення цієї прогалини у нормативному забезпеченні, Верховний Суд почав використовувати концепцію фrawdаторного правочину, яка зумовлює чисельність запитань теоретичного і практичного характеру та спонукає законодавця до розроблення необхідної конструкції і закріплення на рівні ЦК України.

Удосконалення ж законодавства у сфері недійсності правочинів має відбуватися з дотриманням європейського вектору розвитку. Слід мати на увазі, що право країн-членів ЄС хоча і має певні загальні стандарти, однак не виключає наявності певних особливостей правового регулювання на національному рівні, що дозволяє ставити питання про пошук оптимальних правових конструкцій та механізмів для цивільного законодавства України.

У науковій сфері інтерес до теорії фrawdаторності правочинів пов'язаний з тим, що вчення про таку фrawdаторність стосується багатьох принципових цивілістичних проблем та впливає на основні інститути цивільного права. Незважаючи на наявність певного наукового доробку у вітчизняній доктрині цивільного права з обраних питань (І. В. Давидова, І. О. Дзера, В. І. Крат, В. В. Луць, В. П. Маковій, І. В. Спасибо-Фатєєва, Р. І. Таш'ян, Є. О. Харитонов, та ін.), не була поставлена крапка в окресленій дисертантом проблематиці. У контексті викладеного дисертація Миколи Юрійовича Самоха «Фrawdаторні правочини: проблеми теорії та практики» присвячена актуальній, досить складній та не у повному ступені дослідженій у вітчизняній науці цивільного права темі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані у науково-дослідній, правотворчій та правозастосовній діяльності щодо з'ясування сутності та специфіки фrawdаторних правочинів, специфіки їх укладення та виконання, а також відповідальності за ними. Крім того результати цього дисертаційного дослідження варто використовувати у навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», «Цивільний процес», «Господарське

процесуальне право», «Цивільне право та процес» а також при підготовці та написанні навчальних посібників, підручників, практикумів, курсів лекцій, планів практичних занять із зазначених навчальних дисциплін.

Оцінка обґрунтованості наукових положень дисертації, їх достовірності та новизни. Дисертаційне дослідження М. Ю. Самоха «Фраудаторні правочини: проблеми теорії та практики» містить наукові положення, які мають теоретичне значення і практичну спрямованість. Науковою новизною відзначається зміст поданого для обговорення та захисту дисертаційного матеріалу через призму особливостей визначення положень, які відображають авторське бачення теоретичних та практичних проблем фраудаторних правочинів, їх поняття та ознак, відмінності від споріднених правових категорій, а також особливості практики розгляду судами спорів щодо визнання недійсними таких правочинів у цивільному і господарському судочинстві.

Автором правильно визначені об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження. Методологічну основу роботи становлять філософські підходи, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи та засоби пізнання, які були застосовані цілком обґрунтовано, що дозволило дисертанту зробити вірні та аргументовані висновки.

Ознайомлення зі змістом рецензованої дисертації дозволяє зробити висновок про сумлінність здобувача при її написанні. М. Ю. Самох вдало оперує вмінням критично оцінювати наукові позиції з тих чи інших питань, які досліджуються у роботі. Порівнюючи різні точки зору науковців, автор у багатьох випадках формулює власну позицію та є толерантним у дискусії з іншими фахівцями. З огляду на це з позитивного боку слід звернути увагу на чисельність використаних джерел (170 найменувань), досліджених ним при обґрунтуванні зроблених у дисертації висновків.

Правильний, послідовний порядок подачі матеріалу дозволив побудувати переконливу систему аргументації, що відображає як найбільш відомі в

цивілістиці підходи щодо вирішення проблематики дослідження, так і власну авторську позицію.

Важливим, з наукової точки зору, є підхід автора до застосування принципу добросовісності (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) як самостійних матеріально-правових підстав для визнання правочину недійсним у разі його фраздаторного характеру (с. 20, 198 дисертації).

Варто підтримати й думку про те, що фраздаторний правочин слід розглядати як самостійну цивільно-правову категорію, яка характеризується: наявністю шкоди кредиторів; недобросовісною метою боржника; використанням правової форми всупереч принципам добросовісності та справедливості; зменшенням або приховуванням майнової маси боржника (с. 78–79 дисертації).

Схвальних відгуків заслуговує підхід дисертанта щодо доцільності розгляду фраздаторного правочину не лише як різновиду оспорюваного правочину, а як самостійної правової категорії, що застосовується для захисту прав кредитора в умовах формально правомірної, але недобросовісної поведінки боржника. Як результат, визнання фраздаторного правочину недійсним має комплексний характер та поєднує: відновлення порушеного майнового становища кредитора; усунення наслідків зловживання правом; забезпечення стабільності цивільного обороту; превентивний вплив на учасників цивільних правовідносин (с. 141, 197 роботи).

На підтримку заслуговує позиція автора про те, що недійсність фраздаторного правочину є не лише способом реституційного відновлення порушеного права, але й самостійним превентивним механізмом запобігання недобросовісній поведінці учасників цивільного обороту. Інститут недійсності у цій сфері виконує комплексну функцію: відновлювальну; захисну; превентивну; системну. Це дозволяє розглядати фраздаторність як одну з найбільш важливих сучасних гарантій справедливості у приватному праві (с. 198 роботи).

Цікавими та такими, що заслуговують на увагу, є й інші висновки та пропозиції, зокрема щодо:

- визначення ознак фраздаторного правочину через їх суб'єктивні (умисел боржника завдати шкоди кредитору та обізнаність про це контрагента) і об'єктивні (відчуження майна, збитковість/безоплатність правочину, а також наслідки у вигляді неможливості або значного ускладнення стягнення боргу) характеристики (с. 58–62, 86–87, 197 дисертації);

- конкретизації спільних та відмінних рис фраздаторних, фіктивних та удаваних правочинів (підрозділ 2.1 дисертації);

- авторського визначення недійсного правочину як дії (або сукупності дій) суб'єктів цивільного права, яка зовні має ознаки правочину та спрямована на набуття, зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків, однак внаслідок порушення встановлених законом вимог щодо його чинності не породжує передбачених нею юридичних наслідків або породжує їх у зміненому вигляді, якщо це прямо передбачено законом чи встановлено судом (с. 97 дисертації);

- визнання фраздаторного правочину недійсним має комплексний характер та поєднує: відновлення порушеного майнового становища кредитора; усунення наслідків зловживання правом; забезпечення стабільності цивільного обороту; превентивний вплив на учасників цивільних правовідносин (с. 141 роботи).

Ступінь обґрунтованості наукових положень засвідчують висновки зроблені за результатами дослідження. Про позитивне значення дисертації свідчить ґрунтовний аналіз як матеріального та процесуального законодавства, так і наукової літератури щодо обраної теми. Додатково робота супроводжується аналізом матеріалів доктрини та іноземного законодавства (Велика Британія, Італія, Німеччина, США, Франція та ін.), а також рішень Європейського суду з прав людини.

Положення, винесені на захист, відповідають вимогам щодо наукової новизни. Стиль викладення положень дозволяє усвідомити їх зміст і новизну. Здобутком дисертації, безперечно, є її високий науково-теоретичний рівень,

практична спрямованість. Робота написана грамотно, сприймається легко та з інтересом. Добре оформлений список використаних джерел.

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, в опублікованих працях. Основні положення й висновки, сформульовані у дисертації М. Ю. Самоха, оприлюднено у 7 наукових публікаціях, з яких: 4 наукові статті у виданнях, що входять до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук, та 3 тези доповідей на науково-практичних конференціях. Таким чином, результати дослідження пройшли належну апробацію відповідно до вимог, встановлених Міністерством освіти і науки України. Вивчення наукових публікацій, зарахованих за темою дисертації, дає підстави для висновку про повноту викладу в них наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Дисертаційна робота М. Ю. Самоха свідчить про ґрунтовне опрацювання ним законодавства України та іноземних держав, матеріалів правозастосовної практики України. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації у разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших авторів, дотримано вимоги законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату чи інших проявів академічної недоброчесності.

Аналіз дискусійних положень дисертації та основні зауваження. Разом із тим, позитивно оцінюючи проведену наукову роботу, необхідно зазначити, що дисертаційне дослідження містить низку положень, оцінок, висновків, пропозицій і рекомендацій, які відображають спірні теоретичні позиції або суб'єктивне сприйняття їх автором, що спонукає до дискусії, а саме:

1. Аналіз змісту дисертаційного дослідження дозволяє схвально зауважити про сміливість автора щодо його власної спроби дати визначення фраздаторного правочину. Проте в окремих частинах роботи, у тому чи іншому ступені, надається або розширене, або звужене розуміння досліджуваного

правового явища. Як-то, фраздаторний правочин – правочин, вчинений боржником: 1) на шкоду майновим інтересам кредитора шляхом зловживання правом, що зумовлює необхідність застосування наслідків його недійсності незалежно від формальної відповідності вимогам законодавства (с. 20 (п. 2 наукової новизни «вперше»), 141 роботи);

2) після настання строку з виконання зобов'язання з метою заподіяння шкоди кредитору шляхом зменшення або приховування майнової маси, на яку може бути звернене стягнення, що призводить до неможливості або істотного ускладнення задоволення вимог кредитора та є проявом зловживання цивільними правами (с. 58 дисертації);

3) шляхом зловживання суб'єктивним цивільним правом з метою заподіяння шкоди майновим інтересам кредитора, внаслідок чого відбувається зменшення, приховування або унеможливлення звернення стягнення на майно боржника (с. 197, п. 3 висновків за дисертаційним дослідженням).

У зв'язку з цим, під час публічного захисту дисертанту варто чітко визначити та обґрунтувати власну позицію щодо досліджуваної правової категорії.

2. На с. 48–51 дисертації автором аналізуються підходи до розуміння сутності фраздаторного правочину, а саме суб'єктивний, об'єктивний та змішаний, із застереженням про існування «окремої групи підходів, що розглядають фраздаторний правочин крізь призму зловживання правом».

Зважимо, що перші три підходи становлять одну класифікаційну групу, до якої не може бути віднесена вказана «окрема група підходів, що розглядають фраздаторний правочин крізь призму зловживання правом». З урахуванням вказівки автора на те, що «реконструкція римської моделі фраздаторного правочину дозволяє з'ясувати, чи слід розглядати фраздаторний правочин як різновид недійсності, як форму зловживання правом чи як самостійний спосіб захисту прав кредитора» (с. 23 дисертації) та дихотомічної моделі побудови класифікації правових явищ, додаткової аргументації потребує авторська позиція щодо наявності іншого виду (ів) підходів, що розглядають

франдаторний правочин крізь призму зловживання правом (наприклад, крізь призму самостійного способу захисту прав кредитора).

3. На думку автора «інститут недійсності правочинів виконує не лише відновлювальну, але й превентивну функцію у механізмі захисту цивільних прав» (с. 20 (п. 3 наукової новизни «вперше»)). Розвиваючи власну думку, дисертант вказує, що «сам факт наявності у правовій системі дієвого механізму визнання правочину недійсним стимулює учасників цивільного обороту дотримуватись закону та діяти добросовісно» (с. 116 роботи). Дискусійність вказаного підходу полягає у тому, що навряд чи наявність такого механізму є стимулом. Вважаю, що ним варто визнавати вплив на майнову сферу боржника та його контрагента, про що сам дисертант зазначає на с. 118 роботи, говорячи про дві групи правових наслідків недійсності правочину: 1) двосторонню реституцію та 2) відшкодування збитків та моральної шкоди.

4. За змістом всього дисертаційного дослідження автор досить вільно використовує такі правові категорії як «інститут франдаторного правочину» (с. 23, 28, 55, 172, 196 та ін.), «інститут реституції» (с. 119, 120), «інститут недійсності правочинів» (с. 20, 79, 80, 98, 116, 138, 141 та ін.), «інститут кондиції» (с. 125), «інститут зловживання правом» (с. 15).

У теорії права загальноприйнятним є підхід, за яким інститут права – впорядкований окремий комплекс правових норм, що регулюють вид (сторону) однорідних суспільних відносин у межах однієї або декількох галузей за допомогою специфічних прийомів і способів. У зв'язку з цим додаткового пояснення потребує позиція автора щодо виділення франдаторного правочину в окремий інституту (у загальнотеоретичному розумінні), а не його розгляд, наприклад, як субінституту в інституті правочинів.

Зазначені зауваження до положень дисертації не впливають на позитивну оцінку роботи в цілому, натомість спрямовані на стимулювання дисертанта до подальших поглиблених наукових досліджень в окресленій сфері наукових інтересів. Також вони можуть бути предметом наукових дискусій вчених-юристів та практичних працівників. Здобувач наукового ступеня М. Ю. Самох

володіє достатніми теоретичними знаннями, має необхідний практичний досвід застосування законодавчих положень, що стали предметом його дослідження, вдало аналізує проблемні питання та критично їх оцінює.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційна робота виконана на високому теоретичному рівні, її текст відповідає вимогам щодо логічної послідовності викладення матеріалу. Зроблені автором висновки отримали необхідну і достатню теоретичну аргументацію та є методологічно обґрунтованими. У дисертації сформовано теоретичні положення, які відображають авторське бачення теоретичних та практичних проблем фраздаторних правочинів, їх поняття та ознаки, відмінність від споріднених правових категорій, а також особливості практики розгляду судами спорів щодо визнання недійсними таких правочинів у цивільному і господарському судочинстві та внесено пропозиції з удосконалення законодавства України, що свідчить про нове вирішення автором відповідного наукового завдання.

За своїм змістом і загальною спрямованістю дисертаційне дослідження М. Ю. Самоха відповідає обраній ним спеціальності 081 «Право», робота пройшла належну апробацію. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею, в якій відсутні порушення академічної доброчесності. Оформлення дисертації в цілому відповідає встановленим вимогам.

Керуючись викладеним вище, вважаю, що дисертація Самоха Миколи Юрійовича на тему «Фраздаторні правочини: проблеми теорії та практики», подана на здобуття ступеня доктора філософії, відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними постановами Кабінету Міністрів України від 21 березня 2022 року № 341, від 19 травня 2023 року № 502, від 03 травня 2024 року № 507), а також вимогам до

оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 р. № 40 (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки України № 759 від 31.05.2019 р.), а її автор – Самох Микола Юрійович заслуговує на присудження йому ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри правового забезпечення
підприємницької діяльності та фінансової безпеки
навчально-наукового інституту № 5
Харківського національного
університету внутрішніх справ

В. Г. Жорнокуй